

**WAAROM
WE BETER
DENKEN DAN
WE DENKEN**

© 2023 Maarten van Doorn | uitgeverij Noordboek

Omslagontwerp en boekverzorging: Bart van den Tooren

Druk: Wilco, Amersfoort

ISBN 978 90 5615 695 4

NUR 770 | 730

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van uitgeverij Noordboek, postbus 234, 8400 AE Gorredijk, Nederland – info@noordboek.nl.

De uitgeverij stelt alles in het werk om op milieuvriendelijke en duurzame wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (FSC) mag dragen. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Noordboek is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

WWW.NOORDBOEK.NL

MAARTEN VAN DOORN

**WAAROM
WE BETER
DENKEN DAN
WE DENKEN**

— NOORDBOEK —

Voor mijn ouders

Inhoud

Inleiding 7

DEEL I.

Ons pessimisme opnieuw gewogen 16

Hoofdstuk 1. Een oude wijsheid over emoties en de rede weerlegd 18

Hoofdstuk 2. Gelijk hebben 32

Hoofdstuk 3. Hoe mensen van mening veranderen 51

Hoofdstuk 4. Ontsnappen uit de filterbubbel over filterbubbels 69

DEEL II.

Samen slim 88

Hoofdstuk 5. Superfood voor ons denken 91

Hoofdstuk 6. De onredelijke eis van de Verlichting 107

Hoofdstuk 7. Identiteit en (ir)rationaliteit 123

DEEL III.

Waarom slimme mensen soms domme dingen geloven 138

Hoofdstuk 8. De revolutie van Kahneman en Tversky 140

Hoofdstuk 9. Feilbaar, maar niet irrationeel 153

Hoofdstuk 10. Nepnieuws, complotten en goedgelovigheid 172

Dankwoord 193

Noten 195

Afbeeldingen bronnenlijst 238

Inleiding

‘Van alle vermogens van de menselijke geest zal,
neem ik aan, worden toegegeven dat
de rede aan de top staat.’

– CHARLES DARWIN, *THE DESCENT OF MAN* (1875)

De beschuldiging dat mensen irrationeel zijn,
dient aan een hoge bewijsstandaard te voldoen.
De gemiddelde mens, niet minder dan de gemiddelde crimineel,
verdient het om als onschuldig te worden beschouwd
totdat zijn of haar schuld is bewezen.

– JOACHIM KRUEGER EN DAVID FUNDER¹

Wij zijn *homo sapiens*. Dat betekent ‘wijze mensachtige’. We zijn niet, zoals onze voorouders *homo erectus*, vernoemd naar ons vermogen om rechtop te lopen. Dat we kunnen liefhebben, lachen en bizar goede artiesten voortbrengen als de Gebroeders Ko die zingen over de toeter op hun waterscooter – ook dat zie je niet terug in onze familienaam.

Nee, die verwijst naar onze wijsheid en rationaliteit.

Hebben we dat verdiend? De meeste denkers in onze geschiedenis zouden zeggen van wel. Lange tijd heeft de mens een helder antwoord gehad op de vraag wat hem onderscheidde van andere dieren: de rede.²

Aristoteles noemde de mens al ‘het rationele dier’. Dat mensen trots mogen zijn op hun rationele vermogens, loopt daarna als een rode draad door de geschiedenis van de filosofie – van de Romeinse stoïcijnen, zoals Marcus Aurelius en Seneca, tot de Europese verlich-

tingsfilosofen, zoals Immanuel Kant, René Descartes en Benedictus Spinoza. Die laatste omschreef de mens, twee millennia na Aristoteles, nog steeds als ‘het redelijke dier’.

Er was in de zeventiende eeuw – de tijd van Spinoza – al een zekere gretigheid rond tegenovergestelde, pessimistische visies op ons denken. In de *Ethica*, het meesterwerk van Spinoza dat in 1678 postuum verscheen, noteerde hij: ‘Wie de machteloosheid van de menselijke geest met de beste woorden en de scherpste argumenten weet te hekelen, wordt welhaast voor een godheid gehouden.’³

Spoelen we nog eens vijfhonderd jaar door, naar de tijd van nu, dan is duidelijk dat de zwartkijkers inmiddels de overhand hebben. Harvard-psycholoog Steven Pinker observeert in zijn nieuwe boek *Rationaliteit* bijvoorbeeld dat

talloze commentatoren [tegenwoordig] wijzen op het tekortschieten van de rede. Het is een gemeenplaats geworden om te zeggen dat we gewoon irrationele wezens zijn. In de sociale wetenschappen en de media wordt de moderne mens neergezet als een holbewoner uit de oertijd die nog steeds geneigd is op elke leeuw in het gras te reageren met een hele reeks vooroordelen, blinde vlekken, waanideeën en denkfouten.⁴

De waarheid zou onder druk staan in dit *post-truth*-tijdperk. Mensen zouden cognitief hopeloos inadequaat zijn en de feiten nog harder willen negeren dan het gekrijs van een baby in een overvolle treincoupé. Ze zouden in domme dingen geloven en weinig kaas hebben gegeten van logica en argumenteren. Hun emoties zouden eenvoudig te bespelen zijn en dus kwetsbaar voor online manipulatie en nepnieuws.

Dat, zo zal ik in dit boek betogen, is niet hoe het zit.

De media bombarderen ons met verslagen van mensen die hun standpunt lijken te baseren op alles wat los en vast zit behalve op betrouwbare bronnen. Maar veel wetenschappers schetsen een heel ander beeld van hoe mensen met informatie omgaan en hun mening vormen.⁵ Een complexer beeld. Een positiever beeld. En vooral ook: een hoopvoller beeld.

Dat verhaal vertel ik in dit boek.⁶

Het negatieve mensbeeld waar ik me tegen afzet

In de wetenschap heeft lang een donker mensbeeld geheerst.⁷ Zoek een boek op over de menselijke cognitie en je stuit op uitgesproken anti-rationele titels: *How We Know What Isn't So: The Fallibility of Human Reason in Everyday Life* van psycholoog Thomas Gilovich; *Voorspelbaar irrationeel* van hoogleraar gedragseconomie Dan Ariely; *A Mind of Its Own: How Your Brain Distorts and Deceives* van psycholoog Cordelia Fine; *Mistakes Were Made (But Not By Me): Why We Justify Foolish Beliefs, Bad Decisions and Hurtful Acts* van sociaalpsychologen Carol Tavis en Elliot Aronson; *Ons feilbare denken* van de Israëlische Nobelprijswinnaar Daniel Kahneman; *You Are Not So Smart* van journalist David McRaney; *Oogklepdenken en Waarom iedereen altijd gelijk heeft* van filosoof Ruben Mersch; en *Dagelijks irrationeel* van de Nederlandse wetenschapsjournalist Michiel van Straten.

‘De afgelopen jaren verschijnt iedere week wel een populairwetenschappelijk boek [over] hoe weinig rationeel mensen [...] zijn [en] hoe gemakkelijk we ons laten beïnvloeden en *nudgen*’, signaleert essayist Bas Heijne.⁸

Het is de moeite waard om te stil te staan bij wat zulke publicaties nou precies beweren over hoe ‘weinig rationeel’ wij zouden zijn. Dat zal ik in elk hoofdstuk afzonderlijk doen. Hoofdstuk 10, bijvoorbeeld, behandelt de aantijging dat wij ons veel te makkelijk zouden laten ‘beïnvloeden en *nudgen*’, zoals Heijne schrijft. Naast dergelijke specifieke claims van irrationaliteit waar het in de komende hoofdstukken over zal gaan, is het goed om hier even stil te staan bij het overkoepelende negatieve plaatje dat uit die beschuldigingen naar voren komt. Dat maakt duidelijk wat er in dit boek op het spel staat.

‘We blijken schrikbarend weinig gebruik te maken van ons gezonde verstand’, lezen we bijvoorbeeld in *Dagelijks irrationeel* van Michiel van Straten. ‘[We] laten verwachtingen heersen over onze principes, zijn slechte boekhouders, gedragen ons egoïstisch, zijn ziende blind, vergeten van alles en geloven in onwaarheden’, somt Van Straten onze tekortkomingen op. ‘Hoe kunnen we in vredesnaam nog met onszelf door één deur?’⁹

‘Onze domheid zit ingebakken in de werking van ons brein’, voegt de Belgische filosoof en auteur bij *De Correspondent* Ruben Mersch

daaraan toe. ‘Er zit een idioot in ieder van ons.’ Die idioot zit niet alleen in ons, hij blijkt ons ook nog eens de baas: ‘[We] laten ons vaak leiden door onze innerlijke idioot. Meestal geloven we wat onze innerlijke idioot ons influistert’, zo betoogt Mersch in zijn geestig geschreven boek *Oogklepdenken: Waarom we allemaal idioten zijn*.¹⁰

Sinds het Nobelprijs-winnende onderzoek van Daniel Kahneman en Amos Tversky uit de jaren zeventig (het onderwerp van hoofdstuk 8 en 9) zijn psychologen tot vrij recent vaak uitgegaan van zo’n pessimistische kijk op ons denken. Zo laat Cordelia Fine er in haar mooie boek *A Mind of Its Own* geen twijfel over bestaan. Hoewel mensen niet anders kunnen dan leunen op het werk van onze bovenkamer – welk instrument moeten we anders gebruiken om tot kennis over de wereld komen?¹¹ – ‘verdienen onze gewetenloze hersenen dat vertrouwen totaal niet’, aldus Fine.¹² Richard Thaler, gedragseconoom en Nobelprijswinnaar, claimt zelfs dat we ‘mentale illusies [moeten] beschouwen als de regel in plaats van de uitzondering.’¹³

‘Van de gewone man en vrouw’, overziet filosoof Jonathan Cohen het slagveld, ‘wordt beweerd dat zij continu ernstige en systematische fouten maken bij het redeneren, bij het vormen van een oordeel over iets, bij het corrigeren van hun vooroordelen en denkfouten, en bij vele andere activiteiten.’¹⁴

In dit boek zal ik een grote hoeveelheid wetenschappelijk bewijs aandragen waaruit blijkt dat de vele negatieve portretten van de kwaliteit van ons denken te ver zijn doorgeslagen.

Waar we het over hebben als we het over ‘rationaliteit’ hebben

Aan de hand van verschillende thema’s zal ik in dit boek laten zien dat veelgehoorde sombere opvattingen over ons denken niet op feiten, maar op mythen berusten. Die thema’s vallen allemaal onder het paraplu-begrip van de rationaliteit – de noemer waaronder wetenschappers uit allerlei disciplines de kwaliteit van ons denken bestuderen. De les van al die onderzoeken uit de psychologie, communicatiewetenschap, politicologie en filosofie is dat de meeste mensen behoorlijk goed denken.¹⁵ En dus dat de verslechtering van ons cognitieve zelfbeeld onterecht is.

Voordat ik onze rationaliteit (of de afwezigheid daarvan) dieper

kan onderzoeken, moet ik eerst specificeren wat ik met die term bedoel. Om aan te geven waar je aan moet denken bij ‘rationaliteit’, bespreek ik daarom kort enkele veelgebruikte definities ervan.

In zijn boek *Rationaliteit* merkt Steven Pinker ten eerste op dat we ‘iemand *niet* rationeel [noemen] als die handelt naar een overtuiging waarvan bekend is dat die niet klopt (zoals naar je sleutels zoeken op een plek waarvan je weet dat ze er niet kunnen liggen) of niet te rechtvaardigen is – omdat die bijvoorbeeld niet gestoeld is op observatie van de werkelijkheid of afgeleid is uit een andere ware overtuiging, maar voortkomt uit drugsvisioenen of het horen van stemmen.’¹⁶ Rationaliteit, zo schrijft Pinker over wat het begrip dan wél inhoudt, ‘spoort ons aan om onze overtuigingen te baseren op de waarheid [en om] gerechtvaardigde gevolgtrekkingen te maken uit onze overtuigingen’.¹⁷

Pinker geeft ons hiermee een aardig beginnetje in de richting van conceptuele duidelijkheid. Maar ik wil het graag nog specifiekere. Als ik in dit boek beweer dat mensen niet irrationeel zijn, bedoel ik niet ze hun meningen meestal niet vormen na het eten van paddo’s.

Gelukkig is er altijd nog onze trouwe vriend, ons licht in donkere tijden: Wikipedia. Daar lezen we een tweede definitie: gedrag is rationeel voor zover het gebaseerd is op goede redenen.¹⁸ En een opvatting is rationeel voor zover die gebaseerd is op solide bewijs.¹⁹ Dit geeft ons al een preciezer beeld van waar het over gaat in het debat over de menselijke rationaliteit. Commentatoren die stellen dat wij irrationeel zijn, bedoelen concreet genomen bijvoorbeeld dat wij onze standpunten vaak niet baseren op goede argumenten en deugdelijk bewijs, maar op iets van lager allooï, zoals onderbuikgevoelens, misinformatie of illusies van ons denken. En onderzoekers die volhouden dat mensen wél rationeel zijn, menen dat onze overtuigingen vaak wel stoelen op goed denkwerk of betrouwbare bronnen.

De derde standaarddefinitie komt hiermee overeen.²⁰ Deze stelt dat ‘rationaliteit gaat over de vraag hoe je moet denken om tot een accuraat wereldbeeld en goede beslissingen te komen’.²¹ Een rationeel wezen denkt, volgens deze begripsomlijning, over het algemeen op manieren die leiden tot een accuraat wereldbeeld, tot ware ideeën. Een irrationeel organisme gaat over het algemeen op een minder competentie manier met informatie om.

De stelling dat mensen irrationeel zijn, betekent zo bezien dat mensen over het algemeen niet zouden denken op manieren die leiden tot een accuraat wereldbeeld. Bijvoorbeeld omdat onze bovenkamer vaak gekaapt wordt door polariserend wij/zij-denken, onstuimige emoties, nepnieuws of denkfouten. En mijn bewering dat mensen wel degelijk rationeel zijn, betekent dat zij vaak juist wél denken op manieren die leiden tot een accuraat wereldbeeld. Bijvoorbeeld omdat ze feiten serieus nemen, goede van zwakke argumenten onderscheiden, nauwelijks in nepnieuws trappen, hun emoties of identiteit zelden hun redelijkheid laten blokkeren en van mening veranderen als ze betrouwbare correcties van onware uitspraken voorgeschoteld krijgen.

Waarom het uitmaakt dat we beter denken dan we denken

De centrale stelling van dit boek – dat mensen rationeler zijn dan vaak wordt aangenomen – heeft belangrijke implicaties. De voorname: discussie, argumenten, feiten, bewijs en informatie *hebben zin*. Mensen nemen dat soort dingen over het algemeen serieus, ze zullen hun best doen om daar rationeel mee om te gaan en dat zal ze vaak lukken. Het is de moeite waard om het gesprek aan te gaan, want mensen zijn cognitief capabel genoeg om wat je zegt op waarde te schatten, en er is een reële kans dat ze erdoor van gedachten veranderen.²² Het huidige cynisme daarover is onterecht.

Er zijn meer gevolgen. Als we ervan uitgaan dat (andersdenkende) mensen irrationeel zijn, dan gooien we de deur dicht voor de gedachte dat zij wellicht goede argumenten hebben voor hun ideeën. Daarmee maken we het bij voorbaat zinloos om ons tot de ander te wenden met inhoudelijke argumenten of te luisteren naar wat zij te zeggen heeft (we weten toch al dat het nutteloos zal zijn). Het is dus niet gek om te vermoeden dat het geloofsartikel van de irrationele mens, bijdraagt aan de verdeeldheid die zovelen van ons vandaag de dag ervaren.

In een wereld waarin mensen beschouwd worden als belabberde denkers, ontstaat er ook een soort persoon die zich gedraagt als een irrationele ziel. Zo'n persoon interesseert zich niet voor de feiten, want feiten zijn passé. Zo'n persoon doet niet aan dialoog, want mensen geloven toch wel wat ze willen geloven. Zo'n persoon wan-

trouwt zijn gezonde verstand. Zo'n persoon gedraagt zich als een ongeïnteresseerde kiezer die zichzelf te dom acht om een zinvolle bijdrage te leveren aan onze democratie of het ongepast vindt zich te mengen in het maatschappelijke debat zonder professorstitel. Zo'n persoon ziet zijn digitale zelf als speelbal van *big tech*, nepnieuws en microtargeting. 'Door mensen te behandelen als zwakke, kwetsbare individuen die niet tegen de eerste de beste intellectuele uitdaging opgewassen zijn, scheidt men op grond van een dergelijke culturele houding een klimaat van geringe verwachtingen. Geringe verwachtingen geven blijk van minachting voor de gewone mensen die de doelgroep van culturele instituties en onderwijsinstellingen vormen,' aldus de Hongaarse socioloog Frank Furedi over de weerslag van zo'n mentaliteit.²³

'Een cultuur die als waarheid aanneemt dat haar burgers geen bekwame denkers zijn, zal,' zo observeert de Britse schrijver Steven Poole, 'die burgers anders behandelen dan een cultuur die hun reflectieve autonomie respecteert. Wat voor samenleving willen we zijn?'²⁴

Eentje waarin, zo stel ik voor, we elkaars denken serieus nemen. Als rationele wezens verdienen we dat.

In zijn boek *How Minds Change* vertelt de Amerikaanse auteur David McRaney hoe hij al vroeg in zijn leven had besloten dat het allemaal geen zin had. Mensen veranderen hun mening toch niet, en al helemaal niet na een gesprek over informatie en argumenten. Hij had zich genesteld in een 'comfortabel pessimisme' dat hem geen windeieren legde. McRaney 'begon een podcast om alle manieren te verkennen waarop mensen weigeren om bewijs te accepteren en zich in te leveren in anderen. Onder het merk *You Are Not So Smart* maakte ik,' schrijft hij, 'van de psychologie van gemotiveerd redeneren [de wetenschappelijke term voor het idee dat mensen toch wel geloven wat ze willen geloven] mijn specialisme als wetenschapsjournalist. Ik verdiende een goede boterham met de boodschap dat het geen zin had om te proberen mensen van gedachten te doen veranderen.'²⁵

En toen maakte hij steeds meer dingen mee die niet met dit cynisme te verzoenen waren. Zijn familie en zijn land veranderden hun kijk op het homohuwelijk, waardoor zijn oom kon trouwen en als openlijk homoseksueel door het leven kan. Een meningsverandering

die hij altijd voor onmogelijk had gehouden. Toen zijn ogen eenmaal geopend waren, zag hij elke dag voorbeelden van mensen die geven om argumenten en feiten, daar behoorlijk goed mee omgaan, bereid zijn hun standpunt te herzien en eigenlijk best slim zijn. ‘Dit keer moest ik mijn eigen mening veranderen. Over alles wat ik ooit had geschreven.’²⁶

De zwartgallige kijk op het menselijk denken maakt de laatste jaren furore. In dit boek schets ik een veelbelovender – en realistischer – alternatief. Zodat we, net als McRaney, ons comfortabele pessimisme over elkaars irrationaliteit achter ons kunnen laten.

De structuur van dit boek

Dit boek is opgebouwd uit drie delen. In deel I neem ik je mee in de klassieke irrationaliteitsbeschuldigingen. Hoofdstuk 1 behandelt de eeuwenoude vijand van de rede: emoties. Het is een oude wijsheid dat emoties en rationaliteit als water en vuur zijn. Is dat echt zo?

Hoofdstuk 2 onderzoekt ons veronderstelde verlangen naar meningsbevestiging, onze wil om gelijk te krijgen. Vaak wordt gezegd dat die drang zo sterk is dat we niet naar *de* waarheid, maar naar onze *eigen* waarheid toe redeneren. In hoeverre is dat een juist beeld?

In hoofdstuk 3 behandel ik een ander breed gedragen sentiment: mensen zouden niet goed in staat zijn om goede van slechte argumenten te onderscheiden. Zij zouden de sticker voor rationaliteit niet verdienen, omdat ze hun opvattingen net zo makkelijk baseren op slechte redenen en zwakke bewijsvoering als op goede redenen en sterke bewijsvoering. De vraag die hier centraal staat: hoe gaan mensen met argumenten om?

In hoofdstuk 4 kijk ik, ter afsluiting van deel I, naar hoe wij bronnen uitkiezen en waar we onze informatie vandaan halen. De manier waarop we dat doen leidt, volgens een veelgehoorde klacht, tot filterbubbels en polarisatie. Klopt dat?

Deze eerste vier hoofdstukken kaarten tekorten aan in prominente irrationaliteitsbeschuldigingen, en plaatsen daar een wetenschappelijk beter onderbouwd verhaal tegenover. Een terugkerend thema zal daarbij zijn dat betrouwbare meningsvorming vaak – net als kusengevechten, yoni yoga en het NK Achteruitlopen²⁷ – een gezamenlijke aangelegenheid is. Hoe dat precies zit, onderzoek ik in deel II.

In hoofdstuk 5 bekijk ik hoe ons denken verandert als standpunten botsen. Leiden discussies ons eerder naar de waarheid of naar de loopgraven? Waarom kunnen we dat überhaupt, dat redetwisten met argumenten? Waarom is dat geëvolueerd?

Hoofdstuk 6 gaat over de invloed van anderen op wat wij vinden, met andere woorden: het gaat over vertrouwen. De meeste dingen weten we namelijk alleen maar omdat iemand anders ze ons verteld heeft. Zouden we als we werkelijk rationeel zijn, niet wat meer intellectuele autonomie aan de dag moeten leggen? Hoe kunnen we nog een rationele eigen mening hebben in dit tijdperk dat wordt gedomineerd door ontelbare, vaak onnavolgbare deskundigen?

In hoofdstuk 7 onderzoek ik een daaraan gerelateerde beschuldiging van irrationaliteit, namelijk dat we juist door die invloed van anderen op ons denken de mist ingaan. Want precies daardoor baseren we onze meningen soms niet op goede redenen, maar op polariserend wij/zij-denken. In dit hoofdstuk duik ik in het onderzoek naar de lokroep van het tribalisme, om uit te zoeken hoe kwetsbaar mensen daarvoor zijn.

Deel III, ten slotte, neemt de laatste bezwaren weg tegen mijn stelling dat de meeste mensen rationeel zijn. Hoofdstukken 8 en 9 gaan over het werk van Daniel Kahneman en Amos Tversky. Hun studie naar onze denkfouten werd beloond met de Nobelprijs. Als we in principe rationeel zijn, waarom staan er dan meer dan tweehonderd denkfouten vermeld op de Wikipedia-pagina voor *cognitive biases*?

En als we werkelijk beter denken dan we denken, waarom zijn er dan zoveel mensen die in bizarre complotten geloven, in nepnieuws trappen of een oorlog steunen? Die thema's staan centraal in hoofdstuk 10.